

СТУДІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Микола ГОРЕЛОВ (Київ), Олег РАФАЛЬСЬКИЙ (Київ)

У дослідження здійснено спробу проаналізувати теоретичний фундамент основних політичних сил сучасної української політики.

The article tries to analyze the theoretical basis of the main political powers of the Ukrainian modern policy.

За визнанням більшості політологів нині в Україні, окрім комуністів, немає жодної політичної сили, яка ґрунтувалася б на якихось більш-менш окреслених ідеологічних засадах. Натомість виникли три напрями, до яких схиляються три провідні політичні потуги країни – Партія регіонів, президентська команда і БЮТ. Це – консерватизм, націоналізм і популізм. До останнього можна віднести й комуністів, які обґрунтовують свою позицію відомою марксистсько-ленінською теоретичною риторикою.

Лідери трьох вищезгаданих найбільших політичних сил та їхній ідеологічний апарат, мабуть, і не здогадуються, що їхню сучасну діяльність можна кваліфікувати за теоретичними схемами, розробленими класиками української політології ще в першій половині минулого століття. Йдеться про таких діячів європейського рівня, як Д.Донцов та В.Липинський. Перший розробив доктрину т. зв. інтегрального або чинного націоналізму, а другий створив теорію державного устрою, в якій обґрунтував поділ суспільного ладу на демократичну, охлократичну та класократичну моделі.

Звичайно, політичні теорії, які розроблялися у 20-х роках ХХ століття, було б некоректно механічно переносити в наш час. Але їхній аналіз і осмислення дає можливість зрозуміти логіку поведінки сучасних політиків, пояснити масам, якими критеріями їм пропонують керуватися ті чи інші політичні сили.

Отже, Д.Донцов і його "Націоналізм", який вийшов у світ 1926 р. і певний час був катехізисом західноукраїнської молоді. У передмові до твору Д.Донцов намагається сформулювати мету своєї книги, вживаючи термін "народництво" як ярлик, що його він навішує на всіх, хто серед виразників української політичної думки дотримується відмінної від його позиції. "В цій книзі, – зазначає він, – хочу усталити поняття українського націоналізму так,

як я його розумію... Коли б ми хотіли кількома словами висловити цілу різницю між націоналізмом і народництвом, то ми б знайшли б її в двох діаметрально протилежних світовідчуваннях: світ, де панує воля, і світ, де панує інтелект. Два темпераменти: чин – і контемпліяція, інтуїція – і логіка, агресія – і пасивність, догматизм – і релятивізм, віра – і знання". Донцов вбачає головну проблему, якої були не в змозі подолати ті, хто намагався створити й розбудувати українську державу, у тому, що для них "людські вчинки керувалися не почуттями, а лише поняттями. Розум, як мотив, був конечною передумовою всякої акції..., для них людина не те вважала за добре, чого хотіла, лише те хотіла, що уважала за добре" [2, 13, 17, 19]. Неважко побачити, що Президент В.Ющенко при прийнятті своїх парадоксальних рішень також мало шанує їхню інтелектуальну складову, віддаючи перевагу емоціям, зрозумілим лише йому догмам та інтуїтивним почуттям. Всупереч здоровому глузду він веде український родовід від трипільців й, здається, свято вірить у цю нісенітницю.

Шість підстав "чинного націоналізму" у формуванні Д.Донцова мали скласти "тканину" нового українського духу. Головною рушійною силою людських вчинків він уважав "спонтанну безмотивну волю до життя, а не розум" [2, 19]. "Розум в історичному житті народів, – продовжує він, – грає другорядну роль" [2, 19]. На зміну осмисленому світосприйняттю має прийти зоологічна воля до життя, і Д. Донцов ілюструє її такими прикладами – "те фізіологічне Ні, яке мусить відчувати пес на вид kota, або жид на вид араба, або араб на жида" [2, 230 – 231]. Щось подібне відбувається і з нашим президентом, коли йдеться про Росію і росіян, російську мову тощо. До речі, "суржик", яким спілкується В.Ющенко, ймовірніше нагадує місцевий сільський діалект, аніж літературну українську мову.

Дві перші підстави донцовського варіанта націоналізму такі: "зміцнювати волю до життя, до влади, до експансії" і "стремління до боротьби та свідомість її конечности". Наступна вимога автора містить дві складові – романтизм та догматизм у сприйнятті його теорії. Щодо першого, то він має живитися легендою "останнього бою", запереченням того, що є, і захопливою картиною катастрофи, що принесе нове. Догматизм "заявиться в супроводі категоричного наказу, безоглядного послуху" [2, 267, 263]. Розглядаючи ці два поняття як єдине ціле, Д. Донцов розтлумачує з відвертістю, що роззброює: "Ілюзіонізм є синтезом обох: він протиставляє "змісловому" – ірраціональне, надзміслове, конкретному – невидиме і незнане, і це "теологічне" в нім, він протиставляє доказам – голу афірмацію, і це "догматичне" в нім. І первень чуттєвий "ілюзіонізму" (він не дискутує), і його первень інтелектуальний (що хоче здійснити ідею, що не існує і

принципово протилежну конкретній) – умотивовують його войовничість, антипацифізм" [2, 258]. Якщо екстраполювати ці постулати на сучасний націоналістичний вектор українського політикуму, який очолює В.Ющенко, можна зрозуміти, чому він так затято обстоює термін "геноцид" стосовно жахливого голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні. Адже, згідно з усталеними в політології визначеннями, геноцид – це винищення окремих груп населення за расовими, національними або релігійними мотивами. Для створення ілюзії того, що в голодоморі винна Росія, кращого терміна не підбереш. А на те, що, за задумами більшовицької верхівки на чолі з грузином Й.Джугашвілі (Сталіним) голодомор був спрямований проти соціальної верстви – селянства, а не якоїсь окремої національності, можна закрити очі й взагалі заборонити дискутувати на цю тему. Але заради істини дискутувати треба. На наш погляд, до голодомору набагато коректніше підходить визначення "соціоцид", запропоноване російським дослідником О.Смирновим [10, 237]. Адже штучний голод мав передусім винищити величезні маси селянства в Україні, Казахстані, на Кубані. Серед загиблих були мільйони не українців. І глобальний злочин комуністичного режиму не стає від того менш жахливим. Більше того, він стає ще потворнішим, якщо згадати, що селян, які залишилися жити, перетворили в безправних напіврабів, змушених працювати за мізерну плату. Спекулювати ж на гуманітарній катастрофі всесвітнього масштабу, розпалюючи ненависть між українцями й росіянами, принаймні аморально.

Однак, якщо керуватися постулатами Донцова, в аморальності немає нічого поганого.

Чи не найголовнішою вимогою "чинного націоналізму" до його послідовників він проголошує якраз аморальність і фанатизм. Заперечення Донцовим загальнолюдських принципів життєустрою спричинило його орієнтацію на критерій сили одиниці або групи. Ним цілком ігнорується той факт, що сталість та стабільність особистості й суспільства, яке складається з тих особистостей, надають певні (можливо, й різні) моральні принципи, які так чи інакше мають узгоджуватися із загальнолюдськими складовими моралі.

Природно, що, на думку Донцова, саме "аморальною" має бути й національна ідея. Немає для втілення аморальної політики кращого виконавця, ніж фанатик, який «узнає свою правду за об'явлену, загальну, яка має бути прийнята іншими. Звідси його агресивність і нетерпимість до інших поглядів. Тверда віра в гасла, що він голосить як безуслівну і обов'язкову для всіх правду, любов до ідеї, яку він хоче здійснити, безмірна ненависть до всього, що перешкоджає їх здійсненню, – ось та сума переживань, яка огортає всякого правдивого революціонера, фанатика – з конечности і з натури

боронених ним думок... Чуттєві ідеї "фанатиків" не знають толерації, бо спір про догмати віри рішається не полюбовним судом, лише ордаліями» [2, 258].

Фанатизм, з яким президент В.Ющенко розвалює усі наявні в країні гілки влади, мабуть, викликав би подив у самого Донцова. Та нічого не вдієш – учень у "батька українського націоналізму" виявився людиною напрочуд старанною і завзятою.

Так, попри визнані всім світом факти кривавої агресії проти осетинського народу свого кума – грузинського президента М.Саакашвілі – наш «гарант» на повному серйозі вимагав від Верховної Ради прийняти резолюцію, що засуджували б Росію за припинення злочинних дій грузинського князька-провокатора. А коли Рада не погодилася, розвалив т. зв. демократичну коаліцію і врешті-решт видав черговий указ про розпуск українського парламенту. Правда, згодом "призупинив" своє свавілля.

Д. Донцов твердив, що вивчення української дійсності й причини поразки визвольних змагань дає підстави для висновку, що "ядром цієї болячки, яка нищила націю" був головним чином занепад волі, надмірний сентименталізм і провансальський світогляд українців. На його думку (і це є останньою, шостою вимогою "чинного націоналізму"), в історії людства "творче насильство і ініціативна меншість є підстава всякого суспільного процесу, спосіб, яким перемагає нова ідея... Народ є для всякої ідеї – чинник пасивний, той, що приймає. Чинником активним, тим, що накидує якусь ідею, є активна, або ініціативна меншість" [2, 280, 283]. Донцов наголошує, що насильство є не з тих засобів, "що можуть бути, а можуть і не бути. Агресія, через яку нова ідея приходить до життя, не є випадкова, вона іманентна кожній "теологічній" релігійній або національній ідеї" [2, 284].

Наостанок Донцов підсумовує: "Мусимо перевести основну переоцінку вартостей. "Фанатизм", "інстинктивні почування", "емоційність" замість "розумовости", дух "національної нетерпимости", – все, що опльовували в нас, повинно реабілітувати свіже і молоде українство" [2, 284].

"Свіже і молоде українство" з НУ-НС під проводом В.Ющенка так "вдало" реабілітувало свої "інстинктивні почування", що рейтинг цієї політичної сили впав до критично низьких позначок. Залишається сподіватися, що здоровий глузд українського народу допоможе йому остаточно відправити в політичне небуття помаранчевих фанатиків.

Тим більше, що і сам президент, керуючись настановами Донцова, вельми активно нищить свої політичні структури. Варто згадати хоча б розкол у НУ-НС, відставку спікера А. Яценюка тощо. Здавалося б "бити своїх, щоб чужі боялися" може тільки не зовсім адекватна людина. Але, якщо звернутися до писань Донцова, не все так просто. Зокрема, напередодні

Другої світової війни в одній із брошур, поіменованій "Об'єднання чи роз'єднання", він з притаманною йому категоричністю обстоює ідею нав'язування своєї волі усім іншим течіям українського політичного життя незалежно від їхнього спрямування. Робити це слід, на думку Донцова, у дещо оригінальний спосіб: "Сіяти ненависть до своїх! Ширити розбрат і взаємне недовір'я! В рідну хату вносити роздор! Так, якраз це! Бо без цього – нема ніякого об'єднання, ніякої збірності. Що туподумна демократія цього не второпає – нічого дивного" [3, 123]. Далі з дивовижною відвертістю Д. Донцов викладає набір тих методів, за допомогою яких підкорена спільнота стає зовсім "ручною": "Передусім встановивши ряд догм, ряд правил, ряд аксіом у всіх колах збірного життя, різко очерчених, ясно протиставлених всім іншим, безкомпромісових, встановивши свою правду, єдину і непомильну... Вбити ту віру і ту правду в збаламучені хитливою добою і чужими вправами мозки того загалу, без жалю поборюючи недовірків... В ролі того магнету все з'являється меншість, гурт. Він витискає свою печать на думці і волі маси. Він – зорганізований не у партію, не в "об'єднання", а в карний Орден – веде ту масу" [3, 129 – 130].

Гадаємо, що, незважаючи на демократичну риторіку, В.Ющенко не відмовився б очолити такий "орден". Але, на щастя, Бог, зазвичай не дає битливій корові роги. А ті кілька депутатів та чиновників, які залишилися вірними своєму вождеві, на "орден" аж ніяк не тягнуть.

Що ж до писань Д. Донцова, то і його сучасники, і більш пізніші дослідники оцінювали їх здебільшого негативно. Наприклад, О. Бочковський охарактеризував "Націоналізм" у такий спосіб: "Ця книга – це скорше жовчний публіцистичний памфлет, ніж науково обгрунтований та усистематизований світогляд нового активістичного націоналізму. Сучасний воюючий націоналізм, забувши, згідно фальшуючи свої початки, заперечує всі творчі сили новочасного національного ренесансу та відкидає свою первісну ідеологію. Для нього це "націоналізм упадку або провансальства". Твердження щонайменше парадоксальне, бо загально відома річ, що розвиток не починається, але кінчається дегенерацією" [1, 95]. Висновок суворий, але, як бачимо, вельми справедливий.

Інший автор, відомий діяч УНР І. Мазепа, слушно назвав його твір "націоналізмом без національного змісту". "Відцуравшись усіх українських ідеологій як в минулому, так і в сучасному, – пише І. Мазепа, – автор не міг створити ідеології, яка дійсно відповідала б традиціям і загальному духові нашого народу" [6, 100].

Схоже відреагував на появу "Націоналізму" і В. Мартинець: "В "Націоналізмі" Донцова, – пише він, – не подобалася мені разюча перевага

негативізму з культом ненависти, аморальності, ілюзійонізму й нетерпимости догматиків, а не наголошування творчості з культом лицарськості, жертвовності й національної солідарності; далі не подобався надмірний критицизм при відсутності позитивного ставлення української проблематики, а врешті односторонній підхід до суспільних явищ таких як демократія чи до осіб таких як Шевченко і Драгоманов" [8, 28].

Як справедливо відзначає один з провідних дослідників творчості Д.Донцова М.Сосновський, "інтегральний націоналізм" не став ідеологією українського визвольного руху на скільки-небудь тривалий час. "Зв'язки між ідеологією українського націоналістичного руху, – пише він, – та ідеологією "чинного націоналізму" можна б графічно подати у формі двох ліній, які виходять з різних пунктів і на окремому відтинку майже сходяться чи одну одну перетинають, щоб незабаром цілком віддалитися. На протязі 40-х років цей зв'язок остаточно перервався, причому розвиток української націоналістичної думки пішов своїм власним шляхом, а розвиток "чинного націоналізму" припинився та фактично зупинився на писаннях самого Донцова. Всі ці націоналістичні автори, які ідейно хотіли втриматися в межах, визначених ідеологією Донцова, не внесли до цієї ідеології нічого нового і справді оригінального. Ті ж автори, які вийшли за межі без критичного наслідування Донцова, не тільки з ним рано чи пізно розійшлися, але навіть стали на позиції, цілком протилежні ідеології "чинного націоналізму" [11, 23 – 24].

У нас є всі підстави сподіватися, що на чергових президентських виборах український народ винесе аналогічний присуд лідеру помаранчевих послідовників Донцова.

Аналізуючи два інші напрями українського політикуму – популізм і консерватизм (традиціоналізм), – звернімось до теоретичної спадщини найбільшого вітчизняного політичного мислителя ХХ століття В.Липинського.

Поняття території є центральним у вченні Липинського про націю. До нього панувала думка, започаткована ще Геродотом, про націю як певну мовну групу, націоналізм сприймався як лінгвістичний політичний рух. Липинський, навпаки, вважав, що усвідомлення власної території і прагнення мати на ній власну державу є чинником, який спрямовує національний рух. Націоналізм і соціалізм – це не ідеологія території, а ідеологія громади, це почуття людей одного класу, одної віри, навіть якщо вони живуть на іншій території. Така екстериторіальна ідеологія є руйнівною для нації, що створює нову державність, оскільки вона призводить до протиставлення і боротьби різних етнічних груп і класів, що населяють цю територію.

У своїй основній праці "Листах до братів-хліборобів" В.Липинський аналізує причини, які призвели до знищення української державності у формі УНР та Гетьманщини. Особлива увага при цьому приділяється висвітленню ролі української інтелігенції у державотворчих та руйнівних процесах тієї доби, а насамперед – оцінки різних форм державного устрою, що практикувались у тогочасній Україні. Він підкреслює: "Українська демократична інтелігенція, що творила головні кадри так званого свідомого українства в часах передвоєнних і належала до всяких так званих вільних російських професій, себе в ролі будівничих української держави абсолютно уявити не могла і тому ідея своєї держави, збудованої якимись іншими українськими колами, була їй як не ворожа, то в найкращім разі абсолютно чужа. Натомість, хотіла вона використати виключно для себе одну роль, до якої вона по природі своїй почувала себе здатною, – роллю посередників між російською державою й українськими народними масами, яких перші прояви національної свідомості вона намагалась у тій цілі всіма силами опанувати" [4, 36].

Політик з історичним сумом констатує: "Побили ми себе самі. Ідеї, віри, легенди про одну-єдину, всіх Українців об'єднуючу вільну й незалежну Україну провідники нації не створили, за таку ідею не боролись і тому, розуміється, така Україна здійснитись, прибрати реальні живі форми не змогла" [4, 16].

Які ж рецепти для подолання перманентної для України кризи державності залишив нам В.Липинський? Насамперед він радить змінити методи державного будівництва: "Історія наша вже сотні разів нас навчила, що наша демократія, всі оці канцеляристи і писарі по фаху... на одне були тільки здатні: знищити власну українську державно-творчу аристократію, а з нею й українську державу... Але збудувати щось нового, свого на тім порожнім місці українська демократія ніколи не змогла. Не тому, розуміється, щоб між нею не було людей, які по своїй індивідуальній вартості не змогли б місце старої вирізаної аристократії зайняти, а тому, що дух між ними панував руйнуючий, завидючий, злобний, а разом із тим облесливий, брехливий і рабський. Тому, що всі ці, поодиноці іноді й гарні, здібні й чесні люде всі разом творили руйнуюче тіло, якому на ім'я – демократія" [4, 36].

Тут маємо справу з емоціями послідовного державника стосовно руйнівницької діяльності доморощених демократів. І В.Липинський, і його однопідумці робили марні спроби співпрацювати з Центральною радою, допомагати їй будувати нову Україну. Більше того, В.Липинський уважав найліпшим для нашого народу скористатися в цьому будівництві цивілізаційним досвідом справді демократичної країни – США. Застерігаючи

від культивування соціалістичних та націоналістичних настроїв у суспільстві, у тих же "Листах" він писав: "Цементом політичним, спаюючим місцевих українських людей в боротьбі за власну державу, ми хочемо мати патріотизм – любов до спільної Батьківщини, а не Ваш, соціалізм, зненависть місцевих бідних до місцевих багатих, і не Ваш націоналізм – зненависть місцевих "Українців" до місцевих "не-Українців"... Тільки тоді, коли державники українські всіх місцевих класів і всіх місцевих націй переможуть агентів, яких метрополії мають на Україні теж у всіх місцевих класах і всіх місцевих націях (також у "нації українській"!)) – зможе повстати Держава Українська. І тільки в Українській Державі – тільки в процесі співжиття мешканців України на одмежованій державно території – може витворитись з них Українська Нація. Так, наприклад, як повстає, на наших очах Американська Нація з процесу співжиття різних націй і різних класів на території Сполучених Держав"[4, 16].

Природно тому, що з таких же позицій оцінював він діяльність соціалістів та націоналістів, нерідко ставлячи між ними знак рівності. Ані перші, ані другі, вважав Липинський, ніколи не зможуть побудувати суверенну Україну. Обгрунтував він це твердження в такий спосіб: "Ви – соціалісти і націоналісти – творити Україну хочете... поділом горизонтальним. Ви хочете відділити "чужі" верхи від "українських" низів і винищити верхи низами. При чим Ви не ріжнитесь між собою не психікою, ні методом, ні темпераментом, а тільки словесним, зверхнім гаслом. Соціалісти хочуть знищити на Україні верхи низами під гаслом соціальним: "бий панів, бо вони буржуї", а Ви – націоналісти – хочете зробити те саме, тільки під гаслом племенно-національним: "бий панів, бо вони не Українці". І ціль та самісінька: владу на Україні при допомозі "соціалістичного" чи "націоналістичного" народу захватити в свої, інтелігентські руки. Тому то так легко з соціалістів Ви стаєте націоналістами і з націоналістів "зміновіховцями". І тому то одні і другі Ви засуджені як Українці на загибель. Придумати щось таке, щоб підняти масу і на її спині виплисти наверх – ось на що скеровані всі Ваші розумові потуги. І тому Вас б'ють і завжди бити будуть. Тому не бачити Вам незалежної Вашої соціалістичної чи націоналістичної України. Її не здобуде Ваш соціалізм чи націоналізм, а дисципліна, організація і, головне, ублагодження Вас самих і провідників" [4, 16 – 17].

У цій перспективі В.Липинський аналізує роль українських зовнішньополітичних орієнтацій та їхнє співвідношення з внутрішньою політикою. "Орієнтацією серед політиків на Україні, – пише він, – (без огляду на їхню національну приналежність) називається спосіб знайти собі поза межами України союзника, запевнити його в своїй безмежній відданості і,

одержавши в той спосіб його ласкаву допомогу, захопити з цею допомогою владу над своїми земляками" [4, 65]. Чи не правда, ці визначення і зараз можна використовувати стосовно всіх без винятку політичних сил в Україні.

Вирішальне значення в житті кожної держави, за В.Липинським, надавалося діяльності провідної верстви – національній аристократії. Він пояснював, що вживає "слово аристократія для означення фактично правлячої в даний момент і в даній нації верстви, однаково – чи це буде англійський лорд, чи російський совнарком, чи якісь "вибрані народом" демократи" [4, 66–67].

Виходячи з цього, Липинський створив оригінальну схему, за котрою будь-яке суспільство може перебувати в трьох фазах розвитку: охлократії, демократії та класократії, які в процесі історичного розвитку змінюють одна одну.

Охлократія, за В.Липинським, "це метод організації такої нації, яка в процесі свого примітивного матеріального і расового розвитку, або під впливом попереднього матеріального і расового розкладу, ще не витворила міцно складених по способу своєї матеріальної продукції і своєму расовому спорідненню класів, і яка ділиться тільки на політично безформену, економічно і расово недиференційовану юрбу (охлос, звідси: охлократія) та тих, що правлять цією безкласовою юрбою при допомозі своєї озброєної і міцно внутрі спаяної організації. Набирається оця правляча охлократична аристократія шляхом виучки, або з прийшовших ззовні кочовників, або з місцевих здекласованих і матеріально непродукуючих, расово і економічно неоднородних елементів" [4, 188].

Якщо екстраполювати ці положення на наш час, то відразу виникає аналогія з популістським напрямом українського політикуму, який ототожнюється з БЮТ. Збігається майже все: і харизматичний лідер-вождь, і спаяна міцною дисципліною тоталітарна за своєю природою основна партія блоку "Батьківщина", і схильність до силових сценаріїв розв'язання політичних проблем, й орієнтація на декласовані елементи суспільства, і безмежна популістська демагогія як основний метод політичної агітації. Автор "Листів" відносив до охлократії старі східні деспотії та революційні диктатури його доби і, передусім, більшовизм. Оскільки охлократичний режим може утримуватися лише жорстким примусом населення з боку партії, що захопила владу, Липинський уважав його найгіршим з усіх можливих для України.

Демократія для Липинського "означає метод організації аристократії такої нації, яка під впливом неорганічного та хаотичного матеріального розвитку і під впливом своєї чи чужої колоніальної експанзії, класово і расово настільки вже перемішалась, що природні угруповання працюючих людей, якими являються фізично, духовно і матеріально споріднені класи, вже серед

неї розпались; де вибився на верх расово неусталений і психічно не зрівноважений тип мішанця-метиса, та, замість поділу на органічно спаяні класи, появився хаотичний конгломерат демократично "рівних" індивідумів-одиниць, взаємно собі зовні чужих, взаємно себе ненавидячи, в зв'язаних в одне ціле, тими останками національної і державної організації, що була витворилась під пануванням колишньої, розложеної демократією, класократичної чи охлократичної аристократії" [4, 191 – 192].

Тут, звичайно, ми не можемо повністю поділяти безапеляційність автора "Листів". Демократичний устрій у різних модифікаціях є державною системою, що домінує у сучасному світі, й заперечувати його життєздатність в Україні немає жодних підстав. Тим більше, що і в країнах конституційної монархії, зокрема в Англії, яку Липинський уважав взірцем для наслідування, саме демократичні інститути становлять основу державних механізмів. Інша річ, що в Україні, особливо після приходу до влади "помаранчевої команди", склалася така "демократична" система, яка є ймовірніше карикатурою на цей лад. Націонал-демократи на чолі із чинним президентом майже вщент знищили державну інфраструктуру. В Україні зараз при владі безвідповідальний націонал-демократичний режим, при якому невдоволення суспільства порушеннями закону з боку чиновників і сановників ніяким чином не позначається на їхній політичній кар'єрі. З одного боку, як справедливо зазначає народний депутат Д. Табачник, – це безвідповідально, тому що суспільство начебто є, воно чимось невдоволене, але в жодному разі трансформувати своє невдоволення або своє відторгнення від того чи іншого персонажу не може.

З іншого боку, ці ж чиновники прекрасно знають, що треба догоджати не суспільству, а лише одному українцю із 46 мільйонів! І тоді в чиновника все буде гаразд з кар'єрою. У цьому відмінність між хуторянським режимом Ющенка та авторитарним режимом Кучми! Кучма принаймні був вимогливий (хоча і не завжди справедливий) у питаннях кадрової політики: безталанних людей, відверто нездібних демагогів і шахраїв він на високих державних посадах не затримував. А зараз непрофесійність і дилетантство піднесені до рангу чесноти, а порушення президентом Конституції України перетворилося для нього у своєрідне хобі [12].

Найбільш оптимальною Липинський уважав "класократичну" форму державного устрою, за якого інститут влади формується з кращих представників кожного класу на основі виборчо-професійних спілок. Усі стосунки між державою і суспільством регулюються законом. Під ним учений розумів загальні "обов'язуючі поняття про громадську правду і неправду, про громадське добро і зло... В основі закону лежить взаємне обмеження права...

тих, хто править, правом тих, ким правлять, і навпаки" [4, 386]. Запропонована ним система допускає такі суттєві елементи демократії, як свобода економічної, культурної, політичної самодіяльності, свобода критики та опозиції. Як слушно відзначають дослідники творчості В.Липинського, форма політичного режиму, котрий він уважав оптимальним, із сучасного погляду, можна охарактеризувати як "традиціоналізм". Цю форму вчений вважав універсальною для будь-яких країн перехідного типу. І тому – найактуальнішою для України.

З певними застереженнями можна погодитися з тим, що в сучасній Україні цю форму державного устрою найбільш послідовно відображає Партія регіонів.

Наприкінці свого життя В.Липинський дійшов висновку, що найліпшою формою урядування в Україні може стати парламентська монархія на зразок британської. Він підкреслював, що "на землі українській і в державі українській може удержатись своя монархія тільки західного, англійського типу, а не типу східного, московського чи балканського: монархія царствующа, але не управляюча – монархія, убагороднююча українських отаманів, а не монархія, сама даюча приклад отаманства" [5, 4].

В.Липинський підкреслював, що кожна політична система, яка претендує на поступальний розвиток, мусить поповнювати свою еліту, кооптуючи до неї кращих представників різних класів і груп. Це має бути динамічний процес, який він визначав як "постійне відновлення аристократії", що в західній термінології має назву "кооптація еліт".

Якщо застосувати термінологію В.Липинського, то найкращий, на його думку, класократичний (органічний) метод організації суспільства, що характеризувався правлінням лицарської або військової верстви, яка заробляє на життя матеріальним виробництвом і є прикладом для еліт інших соціальних груп, кожна з яких інтегрована в корпоративний монархічний державний порядок. Липинський уважав Англію ідеальною країною для плекання класократичної системи і функціонування еліт. Він обґрунтовував це типологічне означення дещо суперечливим аналізом англійської класократичної системи, у якій вбачав гармонійний та ритмічний баланс функцій між консерватизмом старої аристократії та поступовістю й революційністю нових соціальних груп. Згідно з Липинським, англійська монархія та англійська парламентська система були кінцевим результатом цього динамічного балансу соціальних сил.

Д.Донцов, за тією-таки термінологією, обстоював охлократичну систему побудови суспільства. Згідно з цим "механічним", за окресленням Липинського, методом, влада належить не натовпу, а невеликій структурі –

партії орденського типу, що стоїть над натовпом. Охлократична еліта з її обмеженим інтересом до матеріального виробництва та нездатністю підтримувати економічну й культурну творчість (творчу діяльність) найкраще окреслюється, як ні до чого не прив'язана кочова соціальна верства. Члени цієї еліти, організовані в залізу, механічну та войовничу формацію (партію), яка мотивована фанатичною вірою (ідеологією) і вишколена особливо інтеграційною муштрою, здійснюють тоталітарне правління суспільством. Охлократична еліта експлуатує пасивність, слабкість і неорганізованість мас і править ними, застосовуючи силу, терор і демагогію. Система свідомо не дає повстати громадянському суспільству, а отже, не здатна створити модерну націю і цивілізацію. Вона є найпрямолінійнішим, найжорстокішим і найпримітивнішим соціо-політичним режимом.

І перша, і друга спроба БЮТу керувати державою, як виконавча влада переконує, що ця політична сила повністю підпадає під вищезгадані характеристики. В.Липинський наголошував, що "без пориву до творення власної вищої техніки матеріального життя, що йде поруч з поривом до творення вищих форм громадської моралі і вищих форм організованості громадського життя, нації поневолені не визволяться ніколи з-під матеріальної і моральної переваги націй пануючих" [4, 198]. Помаранчева команда, роблячи ставку на спекулятивний капітал і нехтуючи розвитком національної промисловості, тим самим, якщо погодитися з Липинським, нищить українську державність.

Кардинально різнилися погляди Д.Донцова й В.Липинського на стосунки України та Росії. Перший ще з дореволюційних часів надто негативно ставився до будь-яких контактів з Росією, закликаючи українців підтримати Центральні держави у війні з нею.

В.Липинський наполягав на тому, що "всякі т. зв. "міжнародні комбінації" Україна зможе повернути собі на користь тільки тоді, коли вона в питаннях "Руського Сходу" буде чинником позитивним, будуючим, а не негативним і руйнуючим, коли органічне, класократичне і національне відродження трьох Русей (в якому Україна має всі дані зайняти перше місце) зміцнить їх спільну союзну силу, а не ослабить цю силу в порівнянні з тією минулою "всеросійською" формою їх охлократичної і механічної "неділимої єдності", яку вони з великою шкодою для себе – були досі витворяли" [4, 329]. Таким чином, учений відстоював тезу про те, що після розвалу Радянської імперії та створення в Росії, Україні та Білорусі політичних націй, тільки їхній подальший союз (без об'єднання в єдину державу) уможливить їм гідно репрезентувати себе на міжнародній арені.

Попри абсолютну негацію росіян як цивілізаційної системи й нації, Донцов уважав, що режим, який встановили більшовики, має бути взірцем для "інтегральної" України. ВКП(б) і НСДАП він апологетизував як партії "орденського типу", що накинули свою волю народові й залізною рукою утримують його в послузі.

Липинський не робив різниці між Російською і Радянською імперіями, передрікаючи неминучий крах останньої саме через те, що вона успадкувала всі вади своєї попередниці: відсутність громадянських свобод, тоталітарну систему організації суспільства, засилля бюрократичного апарату, механічне поєднання в одній державі багатьох етносів, які внаслідок історичних закономірностей врешті-решт мали трансформуватися в нації. Оскільки ж цей процес, на його переконання, не міг відбутися без попереднього створення власних держав, то розпад Радянського Союзу він уважав питанням часу. Що ж до росіян, то їх вчений бачив, як зазначалося вище, природними союзниками українців у постімперську добу.

І В.Липинський, і Д.Донцов були засадничими противниками демократичного ладу. Але якщо антидемократизм Донцова мав імовірніше зоологічне, а не науково обґрунтоване коріння й впливав з його апологетики тоталітарних режимів, то стосовно Липинського ми не можемо оперувати такими категоріями. Свій вирок демократії він виніс під впливом невдачі визвольних змагань революційної доби, коли демократично налаштовані діячі Центральної ради і Директорії не зуміли скористатися зі здобутків української революції й у черговий раз привели країну до національної руйни. Аналізуючи творчу спадщину Липинського, доходимо висновку, що його несприйняття вітчизняної моделі демократичного суспільства походило насамперед від розчарування діями доморослих демократів. Він критикував демократів, утім, як і соціалістів та націоналістів, з позицій послідовного державника, який бачив руйнівні для України наслідки їхньої політики.

Д.Донцов уважав, що майбутня незалежна Україна має стати імперіалістичним хижаком або загинути. В.Липинський убачав історичну місію України в тому, що вона має створити нову цивілізацію на порубіжжі Сходу і Заходу, яка увібрала б у себе все краще, що було на обох цивілізаційних полюсах людства. Таке глобальне завдання здавалося його сучасникам утопією. І тільки зараз в умовах глобалізаційної кризи світової цивілізації, перед якою тьмяніє навіть шпенглерівська песимістична оцінка перспектив Європи у ХХ столітті, ми можемо по-справжньому оцінити велич задумів ученого. Як це не парадоксально, але попри всі, здавалося б нездоланні перешкоди, Україна саме зараз має можливість виконати покладену на неї долею місію.

Як справедливо зазначає член-кореспондент НАН України Н.Михальченко, українська політична цивілізація суперечлива, інколи контрастна, але досить динамічна й перспективна. Відходячи від євразійської бінарності, що була системотворчим фактором Російської імперії і СРСР, Україна не здатна одним кроком повернутися в Центральну Європу, як це могло бути три з половиною століття тому або трапилося для деяких частин України в першій половині ХХ ст. Вона має завершити етап внутрішньої селекції – коли єдність і цілісність цивілізації досягається за рахунок "відсікання", "відторгнення", "вилучення" з її складу тих "зайвих" частин та елементів (цінностей, норм, орієнтацій, ідеалів тощо), що є чужорідними й неприродними. Селекція як політико-культурний регулятивний механізм відбирає ті політико-культурні компоненти розвитку, способу життя, що відповідають національному характеру, культурі народу.

Поряд із селекцією формотворчим конфігуратором політичного життя виступає конвергенція. Її функція – об'єднання й синтез різних (інколи протилежних) цінностей, смислів, наприклад, національного й інтернаціонального, слов'янської громади та європейського самоврядування тощо. Конвергенція як політико-регулятивний механізм протистоїть селекції, між ними точиться постійна боротьба, але в цілому суспільство виграє від їхньої конкуренції. Інакше селекція перетворювала б суспільство і державу на закриті від іншого світу організми й гальмувала розвиток внаслідок перешкод на шляху залучення світового досвіду.

Український цивілізаційний вибір зумовлений колізіями посттоталітарного розвитку політики, економіки й культури, що зумовлює його драматичний і переважно кризовий характер. Цивілізаційне роздоріжжя, на яке вийшла Україна, зберігається і в головах політиків, і звичайних громадян, що позначається на їхніх діях, які часом створюють небезпеку для України. І це не стільки небезпека ззовні – вона існувала сторіччями, – скільки зсередини, від поліетнічності, поліконфесійності, конфліктності соціальних і політичних сил [7, 73 – 75].

Отже, ми спробували проаналізувати, на якому теоретичному фундаменті ґрунтуються три основні політичні сили сучасної України. Про "продуктивність" їхньої діяльності на чолі України найкраще свідчать статистичні дані. Так, за даними соціологічного дослідження, проведеного торік у листопаді фірмою "Research & Brending Group", 89 % українців вважають поганим економічний стан країни і 92 % – політичний [9]. Тепер від політичної волі українського народу залежатиме, як довго збережеться нинішній стан речей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бочковський О. Сучасний "націоналізм" як світова загроза. – "Соц.-Демократ". – Ч. XIII – XIV. – К., 1933.
2. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон-Торонто. – 1966.
3. Донцов Д. Хрестом і мечем. – Торонто, 1967.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Відень, 1926.
5. Липинський В. Розкол серед гетьманців // "Діло", 1930. – 8 жовтня. – Ч. 223.
6. Мазепа І. Підстави нашого відродження. Ч. 2. – Б. м., Б. В., 1949.
7. Михальченко М.І. Українська осередкова цивілізація: методологічний аспект. – К., 2004.
8. "Національна думка", 1926. – Ч. 3.
9. "Сьогодні". – 2008. – 9 грудня.
10. Смирнов Александр. История Южной Руси. – М., 2008.
11. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. – Торонто – Нью-Йорк, 1974.
12. "Факты". – 2008. – 5 грудня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Рафальський Олег Олексійович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: сучасна політична історія, історія національних меншин в Україні.

Горелов Микола Євгенович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України.

Наукові інтереси: суспільно-політична історія України XIX – XX століть.

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Лариса ПЕРЕВОЗНИК (Кіровоград)

У статті робиться спроба дослідження морально-етичних проблем політичної еліти України, а саме: формування відповідальності перед суспільством у цілому та в різних її виявах.

In the article the analysis of moral-ethical problem of Ukrainian political elite is provided. The formation of social opinion in its different reflection is represented.

Розвиток світової цивілізації, трансформаційні процеси в її основах, демократизація людського суспільства в усіх сферах його життєдіяльності, ефективність функціонування політичної сфери суспільства залежать від різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників. До суб'єктивних чинників належать різноманітні суб'єкти політичної діяльності, зокрема політична еліта й політичні лідери – певні групи людей та окремі люди, які кваліфіковано здійснюють підготовку та реалізацію різнопланових